

LEV NİKOLAYEVIÇ GUMİLËV VE ETNOGENEZ TEORİSİ

Akif FARZALİEV*

Gözde SAZAK**

ÖZ

Lev Nikolayeviç Gumilëv (1912-1992) Rus tarihçiliğine yeni teoriler kazandırmış dünyaca ünlü Rus coğrafyacı ve tarihçisidir. Babası Nikolay Gumilëv ve annesi Anna Ahmatova'dır ve her ikisi de iki ünlü Rus şairidir. Kazak asıllı babaannesi tarafından yetiştirilen L. N. Gumilëv, farklı milletlerin genetik karakterleri ve yaşadıkları coğrafya ile ilgili geliştirdiği "Etnogenez" teorisi ile ilim dünyasında büyük bir ses getirmiştir. Bu makalede L. N. Gumilëv'un Türkiye'de pek bilinmeyen hayatı, ilmî teorileri ve bu çalışmalarla ilgili yaptığı kıymetli yayınlarının bibliyografyası ilk kez bir makale olarak ele alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: L.N. Gumilëv, Rus tarihçi, Gumilëv Teorisi, Etnogenez, Bibliyografya.

LEV NİKOLAYEVIÇ GUMILYOV AND HIS ETHNOGENESIS THEORY

ABSTRACT

Lev Nikolayevich Gumilëv (1912-1992) was a world-famous Russian geographer and historian who contributed to Russian historiography with his new theories. His father Nikolay Gumilëv and his mother Anna Ahmatova were both famous Russian poets. Having grown up with his grandmother, who was of Kazakhstani origin, Gumilëv drew great attention with his "Ethnogenesis" theory, which he developed based on the genetic features of different nations and the geography they lived in. This article is the first article that focuses on his life, which remains hardly known, his scientific theories and the bibliography of the valuable publications he made.

Keywords: L.N. Gumilëv, Russian historian, Gulmilëv Theory, Ethnogenesis, bibliography.

Lev Nikolayeviç Gumilëv Sovyetler dönemi ve sonrasında Rus ilminin yetiştirdiği en önemli tarihçi ve coğrafyacılarından biri olarak dünyada haklı bir üne sahiptir. İki büyük şair N. S. Gumilëv ve A. A. Ahmatova'nın oğlu olan Gumilëv¹ Rusya'nın St. Peterburg şehrinde 1912 yılında doğmuştur. Üniversiteyi Leningrad Üniversitesinde çok maceralı bir şekilde okumuştur. Tarih Fakültesi'nde okuduğu sırada büyük Rus tarihçileri V. Struve, E. V. Tarle, S. İ. Kovalëv ve tarih ilminin diğer önde gelen araştırmacılarından dersler almıştır. Öğrencilik yıllarından itibaren eski Türklerin zengin tarihiyle ilgilenmiş ve 1937 yılında, bir öğrenci olarak, SSCB Bilimler Akademisi Leningrad şubesinde "XI-XIII yüzyıllarda Türklerde Tahta

* Doç. Dr., St. Petersburg Devlet Üniversitesi, Doğu Dilleri Fakültesi, Kafkas Tarihi Bölümü, akifferz@mail.ru.

** Y. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, szakgozde@gmail.com.

¹"...İ vsë-taki ya şçastliviy çelovek", L.N. Gumilëv, "Fotoletopis: fotografii I dokumenti iz sobraniya Muzeya Anni Ahmatovoy v Fontannom Dome", *Katalog, Sostaviteli T.S.Poznyakova, M.G. Kozireva, M.R. Pisarenko*, Muzey Anni Ahmatovoy v Fontannom Dome, 2014, s.8-9.

Çıkış Sıralama Sistemi" konulu ilk bilimsel sunumunu yapmıştır (Bu sunum, 12 yıl sonra 1959 yılında "Etnografya" dergisinin üçüncü sayısında yayınlanmıştır).

Leningrad Devlet Üniversitesi'nde okurken henüz 26 yaşında iken ailesinin anti-Bolşevik fikirleri sebebiyle tutuklandı ve üniversiteyi bitiremeden ilk olarak esaret kampına gönderildi (1938-1944)². Gumilëv hapiste iken, Tatar ve Kazaklarla tanıştı, Tatar ve Kazak Türkçesini öğrendi ve ilk teorisi olan Passionerlik Teorisini yazdı. Yaşamının 14 yılından fazlasını hapisanelerde ve Stalin'in esir kamplarında geçirerek, defalarca Türkçülüğü yüzünden siyasi baskıya maruz kalmış olmasına rağmen devleti ona askerlik görevi verdiğinde kaçmayarak bu görevini ifa etmiştir. 1944 sonbaharında Gumilëv I. Belorus Cephesi'nde savaşarak Berlin'e ulaşmıştır. Savaştan sonra Leningrad'a döndüğünde, üniversiteye tekrar kayıt yaptırmış ve alması gereken 10 derse devam etmeden sınavlarında başarılı olarak doktora eğitimine başlamıştır. 1948 yılında Gumilëv, doktora tezini savunarak tarih bilimleri doktoru unvanını almıştır. 1948 yılında Leningrad Devlet Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Ermitaj Devlet Müzesi, SSCB Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Leningrad Devlet Üniversitesi Coğrafya Araştırma Enstitüsü'nde çalışmıştır. "Pazırık" kurganı kazısı ile Altay arkeolojik kazılarında katılmış, ancak 1949 yılının Kasım ayında sebepsiz olarak tekrar tutuklanarak 10 yıl hapis cezasına çarptırılmış, önce Karaganda ve daha sonra Sayanlar bölgesindeki bir kampa gönderilmiştir. 1956 yılında ise "suç olayı yokluğundan" aklanarak serbest bırakılmıştır³. 1956 yılında sürgünden Leningrad'a döndükten sonra kütüphaneci olarak Ermitage müzesinde çalışmaya başlamıştır. Gumilëv, gerekli malzemeleri toplayarak 1963 yılında o güne kadar ilim âleminde karanlıkta kalmış olan Türklerle ilgili bilgileri "**Eski Türkler**" adını taşıyan doktora tezinde savunmuştur. Gumilëv 1989 yılında emekli olmuş ve vefat ettiği 1992 tarihine kadar tarih, coğrafya ve arkeoloji alanlarında ilmî çalışmalarını sürdürmüştür.

Gumilëv, milletlerin genetik şahsiyetleri üzerine geliştirdiği teorilerle dünyadaki bilimsel düşüncenin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuştur.

Gumilëv'un Etnogenez kuramı ve onun bilimsel değeri dünya tarihine, insanın toplum ve doğa içindeki yerine temelden yeni bir bakış sağlamıştır. Etnogenez teorisinin bilimdeki yeri Gumilëv tarafından 1984 yılında şu şekilde belirtilmiştir: "*Araştırma konusunun insan eseri olduğu yerde tarih beşeri bir bilimdir, yani... folklor yazıları, felsefe sistemleri, ...resimler, kısaca, özünde statik olan kaynaklar... Ama insan sadece toplumun bir üyesi değil, aynı zamanda bir etnik grubun da üyesidir. O, biyosfere dâhildir, etnogenezin bir fonksiyonu olan etnik tarihin iskeletini oluşturan olayları gerçekleştirip tarihte izini bırakmaktadır. Bu yönüyle tarih bir doğa bilimidir...*"⁴ Dahası, Gumilëv'a göre "*tarih bilimi, zaman içinde gerçekleşen süreçleri araştırmaktadır, ama zamanın ne olduğunu kimse bilmemektedir.*"⁵ Etnogenez, tarihin beşeri bir bilimden bir doğa bilimine geçtiği sınırdaki bulunmakta, yani klasik tarih, coğrafya, biyoloji (genetik) ve çevre biliminin

² "...İ vsë-taki ya şçastliviy çelovek, s.32-33.

³ Suç olayı yokluğu: bir çocuğun anne ve babasının işlediği suçtan dolayı sorumlu olmaması, "...İ vsë-taki ya şçastliviy çelovek", s.44-45.

⁴ L.N. Gumilëv, "Gumanitarizm i estestvennonauçniye aspekti istoričeskoj geografii", *Ekonomičeskaya i sotsialnaya geografiya: Problemi i aspekti: (Sbornik nauçnih statej)*, Novosibirsk, 1984, s.5-6.; L.N. Gumilëv, *Etnogenez i biosfera Zemli*, Gidrometeoizdat, Leningrad, 1990, s.175.

⁵ Gumilëv, *Etnogenez i biosfera Zemli*, s.351.

kesiştığı noktadadır. Nitekim etnik olaylar doğa alanında yatıyorsa ve coğrafi değişikliklerle yönetilen biyosenoz olaylarının bir parçasıysa, etnos, kendisini oluşturan coğrafya ile birlikte biyokoru teşkil eder (biyosenoz + coğrafya).

Gumilëv'un çalışmalarında etnosun ortaya çıkışının tanımı ilginçtir. Etnosun ne olduğunu söylemek için, etnosun yan bilimlerden tarafından incelenen diğer olaylardan farkını ve yeryüzünde yaşamış ve yaşamakta olan bütün etnosların ortak noktalarını bilmek, yani etnosun en azından bir mutlak belirleyici özelliğini tespit etmek gerekmektedir. Gumilëv ince bir karşılaştırmalı analiz ile milletin Stalinist tanımı için kullanılan "ortak bir dil, yaşam alanı, düşünme şekli, ekonomik yapı, maddi kültür" gibi unsurların, bir etnosu başka bir etnostan ayırt etmek için zorunlu bir kriter olmadığını göstermiştir. Ayrıca, ilk bakışta oldukça paradoksal bir olayı tespit etmektedir: "...elimizde etnosu tanımlamak için hiçbir gerçek kriter yoktur."⁶ Ne ırk, ne de etnonim (etnosun öz ismi) mantık gereksinimlerini karşılayamamaktadır. Çok fazla istisna vardır. Daha sonra "Etnogenez ve Dünya'nın Biyosferi" monografisine dâhil olan "Coğrafya ve Etnos" serisinin 14 makalesinde Gumilëv, etnosu tanımlamak için harici ayırt edici kriterlere yönelik arayışların hakim kalmasının nedenini açıklayacaktır; fakat ilk makalesinde ortaya konulan soruyu şu şekilde cevaplamaktadır: "*Etnos, kendisini bütün başka topluluklardan ayıran şeylerin topluluğudur... Bu özellik İngilizleri de, Masailerini de, Fransızları ve İrokuoları da karakterize etmektedir... Etnosun tanımındaki daimi zorunlu kriter her bireyin kişisel itirafı; biz buyuz ve tüm diğer insanlar bu değildir.*"⁷ Sadece "biz - onlar", "bizden olanlar - yabancılar" karşılaştırması tüm etnik gruplar için parantez dışı bırakılabilir.

Bu sonuç temel bir öneme sahiptir; ancak akademik bilim onu hâlâ değerlendirememiştir. Etnos kavramı, Aristoteles'in tür kavramı tanımındaki gibi, bir şeyi o şey yapan, başka bir şeye indirgenemeyen bir özelliktir. Bu nedenle etnos spekülâtif bir kategori ya da belirli özelliklerin felsefi bir genellemesi değildir. O bizim tarafımızdan ışık, ısı, elektrik cereyanı gibi hissedilmektedir ve bu nedenle gözlemcinin beyninde oluşan sosyal bir kavram olarak değil, doğa, biyosfer olaylarından biri olarak araştırılmalıdır. Belirli bir etnosa aidiyet kendiliğinden anlaşılan bir olgu olarak algılanmaktadır. Melez formlarında bu biraz zorlaşmakta; ama yine de etnosu belirlerken tek kriter olan "bizden olanlar - yabancılar" duygusu kalmaktadır.⁸ Yani, Gumilëv'a göre etnos, yeryüzündeki her insanda mevcut olan özel bir "biz - yabancılar" duygusuyla anlaşılan bağımsız ve temel bir fenomendir. Bu duyguyu Gumilëv "tamamlayıcılık" (komplimentarlık) diye adlandırmaktadır (Fransızca "selam" kelimesinden). Araştırılan konuda en önemli şey, belirleyici olan fiziksel özellikler ve nesnelere değil, onların ilişkilerinin niteliğini tayin eden sistemli bir yaklaşımdır ve etnos "...kendisini oluşturan insanların benzerliğine değil; bilakis ilişkilerin niteliğinin ve yönünün sürdürülebilirliğine dayanmaktadır".

Etnoslar farklı bütünlükler değildirler; bilinen tüm etnoslar, "kültür" ya da süperetnik bütünlük diye adlandırılan gruplara dâhildir. Ve süperetnosun belirleyici özelliği dil ve din değil, davranış klişeleridir. Süperetnosların gelişim tarihi, tüm

⁶ Gumilëv, *Etnogenez i biosfera Zemli*, s.48.

⁷ L.N. Gumilëv, *Etnosfera: istoriya lyudey i istoriya prirody*, Sankt-Peterburg SEKEO "Kristall", Moskva AST, 2002. s.58.

⁸ Gumilëv, *Etnosfera: istoriya lyudey i istoriya prirody*, s.58-59.

seviyelerde mevcut etnik sistemlerin yavaş seyreden basitleşme sürecidir. Bu basitleşme, etnos ve alt-etnosların ve sonuçta tüm kültürün geri dönüşümü olmayan bir kayıp silsilesidir. Böylece, etnoslar, her ne kadar politik ve kültürel tarih bakımından sosyal gelişimlerden etkilenseler de, sosyal bir olgu değildir. Bu nedenle, devlet oluşumları her zaman etnosun yaşam alanıyla örtüşmemektedir. Devletler, kendi sınırlarının içine birkaç süperetnosun kısımlarını bile dâhil edebilmektedirler. Etnoslar öz isim değildir. Etnoslar, biyolojik bir kavram değildir; etnoloji antropolojiden ve dolayısıyla irksal yaklaşımdan temelde farklıdır.

Gumilëv'a göre etnos, tarihsel zaman içinde gelişen, kalıtımın sinyal mekanizması yoluyla aktarılan ortak davranış kalıpları, özel bir davranış dili ile birleşmiş insanların bütünüdür. Bu nedenle, bir olgu olarak etnos "insanların ortak yaşam biçimleri" şekillerinin herhangi birine indirgenemez ve "toplum ile doğal çevre arasında bir bağıdır..."

Doğanın eşsiz bir fenomeni olarak etnosu öne çıkaran Gumilëv, beşeri değil, bir doğa bilimi olarak yeni bir insan bilimi olan etnolojinin temellerini oluşturmuş ve 20. yüzyılda insan ve doğa arasında inşa edilen yapay bir duvarı yıkmıştır. Gumilëv'un etnos kuramının temel teorik ve pratik önemi bulunmaktadır.

Etnik fenomen, davranış alanında kendini göstermektedir. Aynı durumda farklı etnik grupların temsilcileri, tabii ki istatistiksel olarak, farklı davranmaktadır. Bu nedenle her etnos çevresindekilerden farklı davranış şekliyle ayrılmaktadır ve bunun da sebebi erken çocukluk çağında edindikleri taklide dayalı şartlı refleks veya sinyal kalıtsallık mekanizmasıdır. Etnik geleneğin şartlı refleks doğası, bir yandan etnik grupların uzun süreli istikrarını, öte yandan adaptasyon becerilerinin kaybının geri dönüşümsüz oluşunu açıklamaktadır. Bu kayıplar kültürel geleneklerin kesilmesi, ya da insanlığın etnik tarihinde kültürlerin değişmesi şeklinde görülmektedir. Gumilëv'in etnosun davranışsal karakteri tezi onun teorisinde çok önemli bir yer teşkil etmektedir ve kendi ifadesine göre, iki keşfe dayanmaktadır. Bu keşifler, L. Bertalanfi'nin genel sistemler teorisi ve biyosferdeki canlı maddenin V. I. Vernadsky tarafından keşfedilen biyojeokimyasal enerjisidir⁹.

Etnoslar, popülasyon düzeyindeki sistemler olarak özgün davranış kalıplarıyla ortaya çıkmakta ve tarihsel zaman içinde kaybolmaktadırlar. Refah ve yükseliş dönemlerini kaçınılmaz düşüş dönemleri izlemektedir. Yeni etnosların oluşumunun, uzun süreli aşırı gerilime dayanma yeteneğine sahip olan enerjik bireylerin etnik popülasyonda çok sayıda ortaya çıkmasına bağlı olması, bu düzenliliği tespit eden Gumilëv'un dikkatini çekmiştir. Bu tür davranış tipini passionerlik şeklinde adlandırmıştır (Latince passio - tutku). Gumilëv'un teorisinde passionerlik önemli bir unsurdur. Passionerler – hedefe odaklı davranış sahibi olup sıkça hayali bir ideale ulaşmaya çalışan ve uğruna sadece kendi hayatlarını değil, çocuklarının ve çevresindekilerin hayatlarını da feda etmeye hazır bireylerdir. Bir bütün olarak Homo sapiens türünün uyumu açısından, bu bir anti-içgüdü, yani biyolojik düzeyde patolojik bir olaydır (normdan sapma anlamında) ve bu nedenle passionerler doğal seleksiyon tarafından kaçınılmaz olarak ortadan kaldırılmaktadırlar. Passionerlerin bütün ayrışma süreci 1200-1500 yıl sürmektedir.

⁹ L.N. Gumilëv, *Geografiya etnosa v istoričeskiy period*, Nauka, Leningrad, 1990. s.236-237.

Passionerlik teorisinin anlaşılması için Gumilëv, Vernadsky'in biyosfer kuramına başvurdu ve passionerliği canlı madde enerjisinin etkisi olarak tanımladı. Nitekim genç etnoslarda passionerlerin çoğalmasına, artan demografik aktivite ve etnik yaşam alanının bir patlama şeklinde genişlemesi eşlik etmektedir ki bu da tam olarak Vernadsky'nin canlı madde enerjisi tezahürüne bağladığı özelliklere uygundur. Burada Gumilëv tarafından yapılan keşfe doğrudan geliyoruz. Yeni etnosların oluşumuna eşlik eden veya daha doğrusu, yeni etnoslarının ortaya çıkmasına neden olan ve bilim adamının passionerlik dürtüsü (itkisi) diye adlandırdığı passionerlik patlamaları, zaman ve mekanda tesadüfi değildir. Etnoslar tek olarak değil, bir dizi şeklinde ortaya çıkmakta ve yeni etnoslar dizisi dünyanın yüzeyinde oldukça dar bir şerit oluşturmaktadırlar. Son dört bin yıl içinde böyle passionerlik patlamalarının yaşandığı on bir şerit veya bölge görülmektedir. Bunların hepsi "Etnogenez ve Dünya'nın Biyosferi" monografisinde açıklanmaktadır.

Dünyada her etnos, bu passionerlik dürtülerinin birinin sonucudur. Bununla birlikte, bu şeritlerin dışındaki passionerler ve dolayısıyla etnogenez süreçleri de patlamadan çok daha sonra ortaya çıkmakta ve sadece Aborjinlerin melezleşmesi eşliğinde gerçekleşen passionerlik dürtüsünün olduğu bölgeden gelen nüfusun yerleşmesinden sonra görülmektedir. Bu da passionerliğin genetik olarak aktarılmasını göstermektedir. Bunu aynı zamanda passionerlerin müteakip kaderi de kanıtlamaktadır. Etnogenez sürecinde passionerler etnik yaşam alanının dışına itilmektedirler ve önce de belirtildiği gibi, tüm ayrışma süreci 1200-1500 yıl almaktadır. Yani ampirik olarak N. İ. Vavilov'un keşfettiği kanuna göre bir popülasyondan bir resesif özelliğin kaldırılması için gereken bir süre kadardır.

Bu olayın nedenine bakmaksızın Gumilëv'un passionerlik dürtülerin tanımlanması, temel bir keşif, XX. yüzyılın en şaşırtıcı keşiflerinden biri olarak kabul edilmelidir. Coğrafyanın kendisi ve passionerlik patlama çizgilerinin bulunduğu yerler, bu olayın coğrafi sebeplerden kaynaklandığını göstermektedir.

Bir doğa bilimcisi olarak, Gumilëv sadece etnos teorisini geliştirmekle sınırlı kalmamış; "Bozkır Üçlemesi" olarak adlandırdığı parlak monografiler dizisinde Hunlar, Türkler ve Moğolların etnik tarihini baz alarak somut örneklerde etnogenez kurallarının işleyişini de göstermiştir.

Gumilëv, Türklerin sahip oldukları zengin tarihe yoğun bir ilgi duymasının yanı sıra bir yandan sürekli maruz kaldığı "Pan-Türkçülük" suçlamaları ile mücadele etmesi diğer yandan devam edip giden çalışmaları ile Türklerin tarihi üzerine onlarca araştırma yayınlamıştır. Gumilëv'un Türk tarihini esas alarak yapmış olduğu bazı temel çalışmaları aşağıdaki gibidir:

1. **Тезисы на соискание ученой степени кандидата исторических наук: Политическая история тюркского каганата: (546-659)** (Tezisi na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata istoričeskikh nauk: Političeskaya istoriya tyurkskogo kaganata: (546-659): Doktora tezinden :Türk Kağanlığı Siyasi Tarihi (546-659)), J., 1948.

2. Статуэтки воинов из Туук-Мазара (Statuetki voinov iz Tuyuk-Mazara: Tuyuk- Mezar'dan Asker Figürleri) //Сборник музея антропологии и этнографии, - М.-Л., 1949.-Т.ХII - С.232-253.

3. Алтайская ветвь тюрков-тою (Altayskaya vetv' tyurok-togyu: Togü Türklerin Altay Kolu) //Сов. Археология, 1959. -№1.-С.105-114.

4. **Азиатский исток чувашского народного искусства** (Aziatskiy istok çuvaşskogo narodnogo iskusstva: Çuvaş Halk Sanatının Asya Kaynağı) //Сов. Чувашия, - 1959. -18 авг.

5. **Хунну: Срединная Азия в древние времена** (Hunnu: Sredinnaya Aziya v drevniye vremena: Hunlar: Antik çağda Orta Asya) (АН СССР. Ин-т вост. лит-ры, 1960.

6. Некоторые вопросы истории хуннов (Nekotoriye voprosı istorii Hunnov: Hun Tarihinin Bazı Meseleleri) //Вестник древней истории, - 1960. №4.-С.120-125.

7. **Древние тюрки VI - VIII вв.; Автореф. дисс. на соиск. уч. степени доктора ист. Наук** (Drevniye tyurki VI - VIII vv.; Avtoref. diss. na soisk. uç. stepeni doktora ist. Nauk: VI – VIII. yüzyıllarda Eski Türkler.; Doktrora tezinin özeti) /Ленинградский гос. ун-т. - Л., 1961.

8. Великая рёаспря в первом тюркском каганате в свете византийских источников (Velikaya raspyra v pervom tyurkskom kaganate v svete vizantiyskih istoçnikov: Bizans Kaynaklarına Göre Birinci Türk Kağanlığında Büyük Çatışma)// **Византийский временник**, 1961. -Т. XX. - С.75-89.

9. **Орды и племена у древних тюрков и уйгуров** (Ordı i plemena u drevnih tyurkov i uygurov: Eski Türklerde ve Uygurlarda Boy ve Kabileler) //Материалы по отделению этнографии/ Геогр. о-во СССР. - 1961. - Часть I. - С.15-26.

10. **Три исчезнувших народа** (Tri işçeznuvşih naroda: Kaybolan Üç Halk) //Страны и народы Востока: География, этнография, история. - М., 1961. - Вып. II. - С.103-111.

11. **Хунно-китайская война III-II вв. до н.э.** (Hunno-kitayskaya voyna III-II vv. do n.e.: M.Ö. III-II yüzyıllarda Hun-Çin Savaşı) //Древний мир: Сборник статей: Академику Василию Васильевичу Струве. - М., 1962. - С.410-417.

12. **Гунны** (Gunnı: Hunlar) //Сов. историческая энциклопедия. - Т.4. - Стлб. 889-891.

13. Каспий, климат и кочевники (Kaspiy, klimat i koçevniki: Hazar Denizi, İklim ve Göçebeler) //Труды общества истории, археологии и этнографии /Казанский гос. ун-т им. В.И. Ульянова-Ленина. - 1963. - Т. I (36). - С.41-55. - Соавтор: А.А. Алексин.

14. Хазария и Каспий : (Hazariya i Kaspiy: Hazaristan ve Hazar Denizi) (**Ландшафт и этнос** I // Вестник Ленинградского ун-та. - 1964. - №6, вып. I. - С.83-95.

15. Хазария и Терек (Hazariya i Terek: Hazaristan ve Terek): (**Ландшафт и этнос**) (I // Вестник Ленинградского ун-та. - 1964. - №24, вып. 4. - С.78-88.

16. Биография тюркского хана в "Истории" Феофилакта Симокатты и в действительности (Biografiya tyurkskogo hana v "Istorii" Feofilakta Simokattu i v deystvitel'nosti: Feofilakt Simokatta'nın "Tarih"inde ve gerçekte Türk Hanı'nın Biyografisi) // **Византийский временник**. - 1965. - Т. XXVI. - С.445-447.

17. Памятники хазарской культуры в дельте Волги (Pamyatniki Hazarskoy Kul'turı v del'te Volgi: Volga Deltasında Hazar Kültürünün Anıtları)

//Сообщения государственного Эрмитажа. - М. - Л., 1965. - Т. XXVI. - С. 49-51.

18. Распря восьмидесятых годов VI века в тюркском каганате (Rasprya Vosmidesyatlı Godov VI veka v Tjurkskom Kaganate: VI. Yüzyıl 80'li Yıllarda Türk Kağanlığındaki Çekişmeler) //Доклады по этнографии /Геогр. об-во СССР. - Л., 1965. - Вып. I (4). - С. 66-69

19. Соседи хазар (Sosedı Hazar: Hazarların Komşuları) //Страны и народы Востока. - 1965. - №14. - С. 127-142.

20. Открытие Хазарии (Otkrıtiye Hazarii: Hazaristan'ın Keşfi) (Историко-географический этюд) /АН СССР. Ин-т истории народов Азии. - М.: Наука, 1966.- 191 с., с ил. и карт. 15000.

21. Истоки ритма кочевой культуры Срединной Азии (Istoki ritma koçevoy kul'turı Sredinnoy Azii: Orta Asya Göçebe Kültürünün Ritminin Kökenleri): (Опыт историко-географического синтеза) //Народы Азии и Африки. - 1968. - №4. - С. 85-94.

22. Древние тюрки (Drevnie Tjurki: Eski Türkler) /АН СССР. Ин-т народов Азии. - М.: Наука, 1967. - 504 с., с карт. - 4800.

23. Кочевые погребения в дельте Волги (Koçevıye pogrebeniya v del'te Volgi: Volga Deltasında Göçebe Mezarları) // Доклады по этнографии /Геогр. об-во СССР: Отделение этнографии. - Л., 1968. - Вып. 6. - С. 33-41.

24. Создание и распад монгольской империи в XIII в. (Sozdaniye i raspad mongol'skoy imperii v XIII v.: XIII. yüzyılda Moğol İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı ve çöküşü) //История стран Азии и Африки в средние века. - М., 1969. С. 205-218.

25. Троецарствие в Китае (Troyetsarstviye v Kitaye: Çin'de Üç Başlı Yönetim Dönemi) //Доклады отделений и комиссий /Геогр. об-во СССР. - Л., 1968. Вып. 5: Этнография. - С. 108-127.

26. Хунны в Китае: Три века войны Китая со степными народами (Hunni v Kitaye: Tri veka voynı Kitaya so stepnimi narodami: Çin'de Hunlar: Çin'in Bozkır Halklarıyla Savaşının Üç Yüzyılı) - М.: Наука, 1974. - 236 с. 24 с. с граф. и карт.

27. Хунну (Hunnu: Hunlar) //Сов. историч. энциклопедия. - Т. 15. - Столб. 687.

28. Сказание о хазанской дани (Skazaniye o Hazanskoıy Dani: Hazan Ganimeti Efsanesi): (опыт критического комментария летописного сюжета) //Рус. литература. - 1974. №3. - С. 160-174.

29. Дакота и Хунны (Dakota i Hunny: Dakota ve Hunlar): (К статье А.Г. Каримуллина "К вопросу о генетическом родстве отдельных языков индейцев Америки с тюркскими) //Вопросы географии США: (Сборники статей). - Л., 1976. - С. 123-125.

30. "Тайная" и "явная" история монголов XII - XIII вв. ("Таунау" i "yavnaу" istoriya mongolov XII - XIII vv.: Moğolların XII - XIII yüzyıllarda "Gizli" ve "Açık" Tarihi) //Татаро-монголы в Азии и Европе: Сборник статей. - Изд. 2-е, перераб., доп. - М., 1977. - С. 484-502.

31. Черная легенда (Çernaу Legenda: Kara Efsane): историко-психологический этюд /Подг. текста и вступ. статья А. Фарзалиева //Хазар (Баку). - 1989. - №1. - С. 5-43. Соавтор А.И. Куркчи.

32. Хунны в Азии и Европе (Hunni v Azii i Yevrope: Asya ve Avrupa'da Hunlar) // **Вопросы истории**. - 1989. - №6. - С.64-78; С.21-38.

Gumilëv sıradan bir tarihçi değildi. O, III. – XV. yüzyıl Türkistan konar-göçerlerinin tarihi aynı dönemde ve aynı bölgede coğrafya ve iklim değişimi ile ilgili tarihî coğrafya alanlarında derin, yenilikçi araştırmaların yazarı; etnogenez teorisinin ortaya koyucusu; Türkistan paleoetnografisi, M.S. 1. Binyılda Pamir ve Tibet halklarının tarihinin sorunlarının yazarı ve göçebe halkların anlatı kaynaklarının araştırmacısıdır. Onun çalışmalarında yeni bakış açısıyla Eski Rusya ve Büyük Bozkır sorununa büyük ilgi gösterilmiştir.

Gumilëv'un düşünce gücünü ve oryantalist çalışmalarının rolünü gerekli şekilde değerlendirmek için Sovyetler Birliği'nin 1930'lu yılların ortasındaki dahili siyasi durumunu iyi anlamak gerekmektedir. Öncelikle, devrim sonrası tarih yazımında Türkler konusu yasak değildi ve bu konu V. V. Barthold, G. E. Grum Grzhimailo, A. E. Krımskiy, V. A. Gordlevskiy'nin çalışmalarında; Rusya ve göçebe ilişkileri konusu da A. E. Presnyakov, V. A. Parhomenko, K. V. Kudriyaşov ve A. Y. Yakubovskiy'nin çalışmalarında özgürce geliştirilmekteydi. Fakat bütün bunlar devrim öncesi geleneğin devamı olup 1930'lu yıllara kadar yeni doğan Marksist tarih yazımının etkisi dışındaydılar. Diğer taraftan, bir zamanlar Bolşeviklerle işbirliği içinde olan milli hareketlerin temsilcilerine "burjuva milliyetçiliğine karşı mücadele" sloganı adı altında yapılan baskılar birçok doğu bilimciyi de etkiledi. Böylece, 1936 yılında M. G. Hudyakov (Kazan Hanlığı tarihi üzerine yazılmış tek eserin yazarı¹⁰ ve baskı döneminin başlarında kendi meslektaşlarına saldırdığı görülen) ve 1938 yılında A. N. Samoyloviç (genç Gumilëv'un akıl danıştığı¹¹) kurşuna dizildiler. 1938 yılında büyük Arap filoloğu A. P. Kovalevskiy tutuklandı ve 7 yılını kamplarda geçirdi. Onun Ukraynalı meslektaşı A. E. Krımskiy ise 1942 yılında hapiste hayatını kaybetti.

Daha önce söylendiği gibi, 1930'lu yılların ilk yarısında konar-göçer Türk halklarının Marksist tarihi oluşturulmaya başlandı. Bu tarih, N. N. Kozmin (1937 yılında tutuklanıp bir sene sonra hayatını kaybetti), A. H. Bernştam ve kısmen S. P. Tolstov gibi isimlere bağlıydı. O zamanlar tarafsız ya da olumlu bakış açısından Türk-Moğol göçebe tarihini araştırma çabaları Anti-Marksist ve Pan-Türkist olarak değerlendirilip belli yaptırımlara neden olabilmekteydi. Bir bilim adamı olarak Gumilëv işte böyle bir ortamda yetişmiştir.

"Eski Türkler" monografisinin "Yazarın Önsözü" bölümünde "Bu kitaba 5 Aralık 1935 yılında başlamış ancak birçok kez değiştirilip eklemeler yapılmıştır..."¹², diye yazılmıştır.

"5 Aralık 1935 yılı", Gumilëv'un hayatındaki başka olayları dikkate almazsak soyut bir tarih gibi algılanabilir: Aynı yılın sonbaharında bir ihbar üzerine tutuklanmış, ama Stalin'e mektubunu göndermeyi başaran annesi Ahmatova'nın

¹⁰ A.A. Formozov, "Russkiye arheologi v period totalitarizma", *İstoriografiçeskie oçerki*, 2-e izd, dop, Znak, M., 2006. s.61, 105-106, 236.

¹¹ L.N. Gumilëv, "Udelno-lestviçnaya sistema u tyurok v VII-VIII vekah", *Sovetskaya Etnografiya*, №3, 1959, s.11-25, 20.

¹² L.N. Gumilëv, *Drevniye tyurki*, Nauka, M., 1967. s.3.

ricası sayesinde bir süre sonra serbest bırakılmıştır¹³. Bu dramatik olaydan sonra Gumilëv Eski Türkler tarihi üzerine çalışmaya başlamıştır. Sadece bu olay bile birçok şey söylemektedir. Genç Gumilëv'un Büyük Bozkır göçebelerinin tarihine olan ilgisi ne ideolojik ne de kariyer (tutuklandıktan sonra üniversiteden ihraç edilmiştir) düşüncelerinden kaynaklanmıştır. Göçebelerin tarihiyle uğraşmasının tek sebebi bilim adamının sadece ölüm tarafından son verilebilecek gerçek bir ilgisinin olması idi ve ne mutlu ki 1930–1950 yıllarındaki baskılar Gumilëv'u etkilememiştir.

Araştırmak istediği ilk konuyu Gumilëv hayattayken yayınlanan son kitaplarından birinde şöyle açıklanmıştır. "Daha tarih fakültesinin birinci sınıfındayken Dünya Tarihindeki bir boşluğu doldurmak ve Batı Avrupa, Levanten (Yakın Doğu) ve Çin (Uzak Doğu) gibi kültür bölgeleri arasında yaşayan halkların tarihini yazma düşüncesi yazarın aklına gelmişti. Bu oldukça zor bir problemdi..."¹⁴ Şüphesiz genç Gumilëv'un amacı iddialıydı, fakat bu kapsamlı haliyle bile bu fikir yeni değildi. XX. yüzyılın 30'lu yıllarına kadar sadece başlıca Avrupa dillerinde değil, Rusça olarak da Avrasya bozkırlarının genel tarihini yazma deneyimleri mevcuttu¹⁵. Durum böyleyken Gumilëv farklı yeni ne önerebilirdi?

İlk yayınlanmış monografilerinden başlayarak Gumilëv profesyonel olmamakla suçlanmıştı ve bu suçlanmalar hâlâ peşini bırakmıyordu. Bunu bilen büyük Türkolog-dilbilimcilerden (büyük bir ihtimalle Gumilëv ile 1960 yılında Moskova'da doğu bilimcileri kongresinde tanışmış) Sir G.Clauson birçok yerli meslektaşından önce Gumilëv'un "Hunlar" adlı ilk monografisine büyük değer vermiştir. Clauson onu, McGovern'in meslektaşları tarafından tartışmalı bir şekilde değerlendirilen ünlü çalışmasıyla karşılaştırmıştır¹⁶. Bununla ilgili olarak Clauson, "Elbette McGovern'in kitabı hatalar içermektedir ve bu türdeki tek bir kitap olsaydı garip olacaktı." sonucuna varmıştır. Clauson'a göre, Gumilëv'un da bu konuda sürekli eleştirildiği "akademik olmayan ifade şekli" McGovern'e bilimsel malzemeyi daha açıklayıcı ve daha belirgin sunma fırsatını vermiştir. Böylece, onun eseriyle "Hunlar"ı karşılaştırmak çok doğal olmuştur.

Görüldüğü gibi, kapsamlı genel tarih çalışmalarının yazarları meslektaşları tarafından nadiren kabul görmüş ve bu eserlerden faydalanmak yerine onlarla

¹³ "Povoda dlya aresta ne daval", "Jivya v çujih slovah...": vospominaniya o L.N. Gumilëv, *Sost., vstup. st., komment. V.N. Voronoviça, M.G. Kozyrevoy*, Rostok, SPb., 2006. s.465-498, 478-479.

¹⁴ L.N. Gumilëv *Drevnyaya, Rus' i Velikaya Step'*, Misl', M., 1989. s.11.

¹⁵ Sadece geçen yarım yüzyıl içinde önemli temel çalışmalar yayınlanmıştır: E.H. Parker. *A Thousand Years of the Tartars*, Shanghai, 1895.; L. Cahun. *Introduction à l'histoire de l'Asie. Turcs et Mongols des origines à 1405*, Armand Colin et C°, Paris, 1896.; G.E. Grumm-Grjımaylo, "İstoriçeskiy oçerk etiğ stran v svyazi s istoriey Sredney Azii", *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray*, T. II, L., 1926.; V.V. Bartold'un "Dvenadtsat' lekeiy po istorii turetskih narodov Sredney Azii" dersleri Türkçe (*Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler*, İstanbul, 1927), Almanca (*12 Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens*, Berlin, 1935) ve Fransızca (*Histoire des Turcs d'Asie Centrale*, Paris, 1945) olmak üzere üç dilde yayınlanmıştır. R. Grousset. *L'Empire des steppes. Attila. Gengis-Khan. Tamerlan*, Payot, Paris, 1939.; W.M. McGovern. *The Early Empires of Central Asia. A Study of the Scythians and the Huns*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1939. Gumilëv'un bilimsel faaliyetinin başında kendisinin baş rakibi olan A.N. Bernştam da marksist bakış açısından Avrasya göçebelerinin genel tarihini hazırlamaktaydı: A.N. Bernştam *Oçerk istorii gunnov, İzdatel'stvo Leningradskogo un-ta, L., 1951.*; A.N. Bernştam. *Sotsial'no-ekonomiçeskiy stroy orhono-yeniseyskih tyurok VII-VIII vekov, İzd-vo AN SSSR, M.,L., 1946.* Gumilëv, bu son iki esere açık bir şekilde karşı (cevap olarak) kendi çalışmalarını hazırlıyordu.

¹⁶ G. Clauson. *Turkish and Mongolian studies*, London, 1962. s.7-8.

mücadele etmek için zaman ve enerji harcamıştır. Şöyle ki; bazı eleştirmenler sürekli küçük hatalar, başarısız ifadeler ve yazarın diğer hatalarını aramakta; diğerleri ise çalışmayı kendi araştırma alanına yeni bir şey getirmeyen bir derleme olarak ilan etmektedirler. Örneğin, Françoise Aubin'e göre, Gumilëv'un "Eski Türkler" çalışması yeni bir şey içermemekte, sadece E. Chavannes, Liu Mau-tsai ve N. Buriçin'in Çince'den bilinen çevirilerini tekrarlamaktadır¹⁷. Ancak, kendi sözleriyle, bu kitap Sovyetler Birliği'nde "büyük gürültü kopardı" ve bu nedenle Batı'nın da dikkatini çekti¹⁸. Sıradan bir derlemenin bunu yapması mümkün değildi.

Hiç şüphe yok ki Gumilëv, halefleri ve yaşlı meslektaşlarının deneyimlerini bildiği için sıcak bir karşılama bekleyecek kadar saf değildi. Yine de, monografilerini meslektaşları tarafından olumlu karşılanacak şekilde değil, kendi düşündüğü şekilde yayınlamak için çeşitli engelleri aşarak emin adımlarla ilerlemekteydi.

"Avrasyacılık"ın kurucularından P. N. Savitskiy Gumilëv'a yazdığı (02/10/1964 tarihli) özel mektubunda göçebelerin genel tarihini yazma konusunda şu şekilde destek vermişti: "Tarih ilminde önemli olan, tarihinin kaç yüzyılı araştırdığı değil, bunu nasıl yaptığıdır"¹⁹.

Savitskiy, Gumilëv'un kendisini haleflerinden ve meslektaşlarından ayıran olumlu yönlerini özgün yönteminde daha doğrusu, metodolojisinde görüyordu.

Gumilëv tarafından geliştirilen tarihsel araştırma metodu kısaca şu şekilde gibi özetlenebilir²⁰: Kaynaklarda verilen olayları bu kaynakların yazarları tarafından yapılan değerlendirmelerden ayırıp birçok faktörü dikkate alarak bütünsel bir yaklaşım temelinde araştırma yapmaktır (geleneksel bir yöntem olan "kaynağa körü körüne bağlı kalma"ya karşıt olarak). Böyle bir yöntemle restore edilmiş tarihî olayların mantığı, belirli bir kaynakla çelişebilir; ama gerçeğe daha yakın olması muhtemeldir. Bu yaklaşım Gumilëv tarafından şöyle açıklanmıştır: Herhangi bir kaynakta rakamların (nüfus veya ordu sayısı, alan veya bölgenin büyüklüğü, çeşitli mesafeler, vb) belirtilmesi hâlinde onların teyit edilmesi gerekmektedir ve bu rakamlar genellikle doğru çıkmamaktadır çünkü eski zamanlarda doğruluk kavramı şimdikinden farklıydı. Tabii ki, vakanüvislerin görüşlerinin doğruluğunu kontrol etmek, verdikleri rakamların doğruluğunu kontrol etmekten daha zordur; ama eğer kaynakların "doğru" verileri sık sık gerçek dışı oluyorsa, öznel değerlendirmelerden daha fazla güvenilirlik beklemek garip olurdu.

Kendine özgü bir tarihsel araştırma metodolojisi sayesinde Gumilëv Avrasya'nın büyük bozkır devletlerinin tarihini tümüyle yeni bir bilimsel düzeyde yeniden şekillendirmeyi başarmıştı. Gumilëv'un, yayınevinin isteğine uygun olarak

¹⁷ F. Aubin, "L'Asie centrale prémoderne": Lev Nikolaevič Gumilëv", *Drevnie Tjurki...*; Elisabeth Pinks, *Die Uiguren von Kan-chou in der frühen Sunn-Zeit (960-1028)...*, *L'Année sociologique*, 3me série, Vol. 20 (1969), pp.285-286.

¹⁸ Not, memleketinde "Eski Türkler" eserine gerçekten herhangi bir bilimsel yorum yayınlanmadığı için ilginçtir.

¹⁹ Pis'ma P.N. Savitskogo ve L.N. Gumilëv, "1963-1964 godı", *Geopolitika i bezopasnost'*, №1, 2010, s.80-107, 102.

²⁰ L.N. Gumilëv, "Rol' klimatičeskih kolebanij v istorii stepnoy zony Yevrazii", *İstoriya SSSR.*, 1967, №1, s.53-66, 54-57.; Gumilëv, *Drevniye tyurki*, s.334 (primeçaniye 22); *İstoričeskaya nauka i nekotorije problemi sovremennosti. Stat'yi i obsujdeniya*, otv. red. M. Ya. Gefter, M., Nauka, 1969. s.323-325.; L.N. Gumilëv. *Poiski vmişlennogo tsarstva*, Nauka, M., 1970. s.13-17.

dört kitap hâlinde²¹ ("Hunlar" M., 1960, "Çin'de Hunlar", M., 1974; "Eski Türkler", M., 1967; "Hayali Krallığın Peşinde" M., 1970) yayınlanan "Bozkır Üçlemesi" isimli çalışması, Hunlar, kalabalık Xianbei kabile grupları (Tobalar, Muyunlar, Tuyuyhunlar, Cücenler), Göktürkler, Avarlar, Bulgar ve Hazarlar, Kırgız, Uygurlar, Kimekler ve Kıpçaklar, Kidanlar ve Karahitaylar ve Türkistan Türkleri (Karluk, Basmlı, Çiğil, Yağma, Oğuzlar), Cürcen, Moğollar ve diğer halkların tarihi ve kültürü gibi çeşitli konuları ihtiva etmekteydi²².

Gumilëv tarafından yapılanları, diğer önemli Avrasya tarihçisi G. V. Vernadskiy "Hunlar" monografisine yazdığı raporda çok doğru olarak şu şekilde açıklamaktadır: "Gumilëv'un kitabı bir yetenek ürünüdür. Gumilëv hem doğayı hem insanları hisseder. Onun çöl tarifleri çok başarılıdır... Gumilëv "Tayga denizi" denilen kuzey ormanının önemini de unutmamıştır. Askeri, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik olgularla dolu bu kitap gerektiği ölçüde kısa bir şekilde hazırlanmıştır. Ancak, onun pek çok tarihî şahsiyet, sosyal değişim ve insan ilişkilerine yönelik kısa özetlemeleri parlak ve iyi düşünülmüştür. Yazılı kaynakların verileri, mümkün olduğu yerlerde arkeolojik kazıların sonuçlarıyla desteklenmektedir"²³.

Gumilëv'un Eski Türklerle ilgili çalışmaları için V. V. Bartold'un öğrencisi olan, tanınmış oryantalistlerden A. Y. Yakubovskiy'nin yorumları son derece değerlidir. Gumilëv'un 1940'larda bir türlü yayınlanamayan Birinci Türk Kağanlığı hakkındaki kitabı (Doktora tezi temeli) için hazırladığı raporunda Yakubovskiy şöyle yazıyordu: "Benim samimi düşünceme göre, Gumilëv'un kitabı bizim doğu tarihi literatürümüzde büyük bir boşluğu dolduracak ve Birinci Türk Kağanlığının tarihi ile ilgili, hem Sovyet, hem de yabancı literatürde bulunan gerekli materyalleri toplu bir halde vererek 546-657 yıllarının siyasi durumunun da altını çizmiştir". Özel yazışmalarda Gumilëv, Yakubovskiy'nin kendi çalışmasıyla ilgili söylediği vecize gibi bir değerlendirmeden şöyle bahsetmektedir: "Bir yığın çöpten 100 yıllık bir tarih oluşturuldu"²⁴.

Kırk yıl sonra "Sovyet Türkolojisi" dergisinin baş editör yardımcısı A. M. Mamedov, Gumilëv'un Türkoloji'ye katkısını değerlendirerek şöyle diyordu: "Eski Türkler" kitabı, Türkoloji'nin ve çağdaş Türk halklarının etnik tarihinin alfabesidir."²⁵

"Bozkır Üçlemesi" adlı eserinde Gumilëv göçebe tarihinin sorunlarının çoğunu yeni bir şekilde çözmüştür. O, hiçbir konuyu ayrı ayrı ele almamıştır. Onun kitapları birbirine yakın konularla ilgili yazılmış makaleler toplamı değil, bir bütünü oluşturmuştur. Gumilëv içinde her konunun mantıklı bir yere sahip olduğu bir dünya tarihi şemasını oluşturmuş ve Bozkır göçebelerinin büyük tarihini bu şemada hak

²¹ L.N. Gumilëv. *Pis'ma...*, sost. G.M. Prohorov, SPb., İzdatelstvo Puşkinskogo Doma, 2008. s.240. Pis'mo svodnomu bratu O.N. Visotskomu ot 4.09.1959.

²² Gumilëv'un "Bozkır Üçlemesi" olarak adlandırılan bu kitapları Türkçe'ye; L.N. Gumilëv *Hunlar*, çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2. bs, 2002; L.N. Gulmilëv, *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, 4.bs. İstanbul, 2003; L.N. Gulmilëv, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, 2.bs., İstanbul, 2003, olarak çevrilmiş ve yayınlanmıştır. Gumilëv, *Eski Ruslar Ve Büyük Bozkır Halkları*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, I. C., İstanbul 2006, s.15.

²³ G. Vernadsky. "İz drevney istorii Yevraziy. Hunnu", *Noviy jurnal*, № 62, 1960, s.273-283, 282.

²⁴ "İ začem nujno bilo stol'ko lğat'?" *Pis'ma L'va k Natal'ye Varbanets iz lagerya. 1950-1956*, Sost. T. Pozdnyakova i M. Kozireva, SPb., Muzey Anni Ahmatovoy v Fontannom Dome, Agat, 2005. s.111.

²⁵ A. Mamedov, *Poçemu vibrat Avelya*, Elm, Baku, 1989, 20 maya.

ettiği yere yerleştirmiştir. Bu, Avrasya'nın farklı köşelerinde aynı zaman diliminde meydana gelen olayların tekdüze bir sıralaması değildir. Gumilëv, büyük bozkırın dünya tarihinin nabzını oluşturduğu çağda Bizans'ta, Yakın Doğu'da, Çin'de, Moğolistan ve Türkistan'daki olayların birbirleriyle olan bağlarını gözler önüne sermiştir.

Gumilëv'dan önce böyle denemelerin yapılmadığı söylenemez, ama “şematik tablo”da (yukarıda alıntı verilen P. N. Savitskiy'nin mektubundan) bu seviyede bir bütünlüğe kimse ulaşamamıştır. Bu kadar iyi bir sonuca Gumilëv geliştirdiği beşerin ortaklığı metodolojisi sayesinde ulaşmıştır. Bu metodolojinin gerekliliği şöyle temellendirilmiştir: “Acı sözler sarf edilerek yapılan ve hiç bir faydası olmayan eleştirilerin çoğu tarihsel süreçleri bir gözle 1000 kat küçültüp, diğer gözle 850 kat büyütüp görülme istenmesi ve bu şekilde ortalama bir yaklaşmanın sağlanacağı düşünüldüğü için meydana gelmektedir. Metodolojiler, ekoller ve yaklaşımlar arasındaki çok asırlık tartışmanın sebebi bu değil midir?”²⁶ Şaşırtıcı, ama Gumilëv'dan önce bu basit ve açık düşüncüyü kimse duyurmamıştı. İstenilen problemin çözümünde Gumilëv geçmişi araştırmak için beş aşamalı yaklaşım önerdi; her aşama kendi konu ve inceleme yöntemini öngörmekteydi. Sonuç olarak «yaklaşma ölçüğü» sadece küresel kavramlar (dünya tarihi ve medeniyet) arasındaki çelişkileri değil, genel tarih ve kaynak araştırmaları arasındaki çelişkileri de ortadan kaldırdı. Son çelişkiyi Gumilëv veciz bir şekilde şöyle karakterize ediyordu: “Gökyüzünü mikroskopla izlemek anlamsızdır.”²⁷

Böylece Gumilëv, incelenen problemin boyutunu kullanılan yöntemlerle dengelemek gerektiğini söyleyerek metodolojide gerçek bir keşif yapmıştır. Çarpıklığın olmaması için ölçüğe uymak gerekiyor, yoksa bir olay hak etmediği halde büyütülmüş, diğeri ise, tam tersi küçültülmüş olacaktır.

Gumilëv'un “Bozkır Üçlemesi”nde göçebeler hakkında daha önceki çalışmalarda olmayan bir şey daha vardı: Ahlaki taraf. Gumilëv, Mete, Attila, Bumin Kağan, Cengiz Han zamanındaki kahramanların çağdaş torunlarına derin bir saygı duymaktaydı. “Eski Türkler” kitabını “Sovyetler Birliği'nin kardeş Türk halklarına”, “Hayali Krallığın Peşinde”yi “Kardeş Moğol Halkı”na ithaf etmişti. Aslında bunlar, eskiden düşünülmesi imkânsız ithaflardı ve resmi ideolojiye uygun değillerdi.

1960-70'li yıllarda bu ithaflar resmi olan “halkların dostluğu” ideolojisine uyuyordu, ama 20 sene öncesinde Türklerin geçmişinin yüceltilmesi çok ağır bir bedel karşılığında olabilirdi. Şöyle ki 1950'lerin başında meslektaşları, Bernştam ile hesaplaşmak adına onun, Hunların Roma ile olan mücadelesini olumlu değerlendirmesini kullanmış olmaları gibi. Üstelik katı Marksist bakış açısından dahi önemsiz bir konu olması bu saldırıyı bertaraf edememiştir²⁸.

Her zaman Marksist ideolojiye mesafeli duran L.N. Gumilëv daha 1949'da şöyle yazmıştı: “Türk Ordası (Devleti) başını sancaklarında taşıdığı kurt gibi

²⁶ Gumilëv, *Poiski vimişlennogo tsarstva*, s.20.

²⁷ Gumilëv, *Poiski vimişlennogo tsarstva*, s.61.

²⁸ A.H. Rafikov, [Rets. na:] “A.N. Bernştam. Oçerk istorii gunnov”, *Voprosı İstorii*, №5, Obsujdeniye v Uçenom sovete İMK knigi, 1952, s.126-131.; A.N. Bernştam, “Oçerki po istorii gunnov”, *Sovetskaya Arheologiya*, T.XVII, İzd-vo AN SSSR, M., 1953. s.320-326.

affetmeden ve af dilemeden yaşadı ve öldü”.²⁹ Karşıtları (örneğin, aynı Bernştam) Türklerin kahramanlığını öven bu cümleyi onu Pan-Türkizmle suçlamak için hiç şüphesiz kullanabilirlerdi. Fakat makale “yanlışlıkla” yayınlanmış ve Gumilëv tutuklanıp 7 yıllığına sürgüne gönderildiğinde makale baskıya girmişti bile. Makaleyi derleme kitabından çıkaramadılar; fakat cezalandırılmış olan bilim adamının çalışmasını tartışmayı sakıncalı hale getirmişlerdi. Yine de, Gumilëv 40’larda, 70’lerde, 80’lerle 90’ların sınırında da Avrasya göçebelerinin şanlı geçmişleri, SSCB’nin ve (hayatının sonunda) Rusya’nın soyut Batı veya Doğu ile değil, kendi Türk halklarıyla işbirliğine dayanması ihtiyacı olduğu önerisinde belirttiği gibi aynı şeyleri savunmuş ve birçok meslektaşından farklı olarak hiçbir zaman fikirlerinden taviz vermemişti.

İşte Gumilëv’un çalışmalarının ölümsüz değeri, geniş okur kitlesi için önemi ve çekiciliği bu şekilde özetlenebilir.

KAYNAKÇA

- AUBIN, F., “L’Asie centrale prémoderne”, *L’Année sociologique*, 3me série, Vol. 20 (1969), pp. 285-286.
- BERNŞTAMA, A.N., “Oçerki po istorii gunnov”, *Sovetskaya arheologiya*, T. XVII, İzd-vo AN SSSR, M., 1953, s.320-326.
- CLAUSON, G., *Turkish and Mongolian studies*, London, 1962, s.7-8.
- FORMOZOV, A.A., “Russkiye arheologi v period totalitarizma”, *İstoriografiçeskie oçerki*, 2-e izd, dop, Znak, M., 2006, s.61, 105-106, 236.
- GUMİLËV, L.N., “Statuetki voinov iz Tuyuk-Mazara”, *Sbornik MAE*, T.XII, M.,L., 1949. s.232-253, 242.
- , “Udelno-lestviçnaya sistema u tyurok v VII-VIII vekah”, *Sovetskaya Etnografiya*, №3, 1959, s.11-25, 20.
- , *Drevniye Tyurki*, Nauka, M., 1967. s.3, 334 (primeçaniye 22).
- , “Rol’ klimatiçeskih kolebaniy v istorii stepnoy zoni Yevrazii”, *İstoriya SSSR*, 1967, №1, s.53-66, 54-57.
- , *İstoriçeskaya nauka i nekotoriye problemi sovremennosti. Stat’yi i obsujdeniya*, otv. red. M. Ya. Gefter, Nauka, M., 1969. s.323-325.
- , *Poiski vimişlennogo tsarstva*, Nauka, M., 1970. s.13-17, 20, 61.
- , “Gumanitarnie i estestvennonauçniye aspekti istoriçeskoy geografii”, *Ekonomiçeskaya i sotsialnaya geografiya: Problemi i aspekti: (Sbornik nauçnih statey)*, Novosibirsk, 1984, s.5-6.
- , *Drevnyaya Rus’ i Velikaya Step’*, Misl’, M., 1989. s.11.
- , *Etnogenez i biosfera Zemli*, Leningrad Gidrometeoizdat, 1990, s.48, 175, 351.
- , *Geografiya etnosa v istoriçeskiy period*, Nauka, Leningrad, 1990. s.236-237.
- , *Etnosfera: istoriya lyudey i istoriya prirodi*, Sankt-Peterburg SEKEO "Kristall", Moskva AST, 2002. s.58-59.

²⁹ L.N. Gumilëv, “Statuetki voinov iz Tuyuk-Mazara”, *Sbornik MAE*, T.XII, M.,L., 1949. s.232-253, 242.

- , *Pis'ma L'va k Natal'ye Varbanets iz lagerya. 1950-1956*, Sost. T. Pozdnyakova i M. Kozireva, SPb., Muzey Anı Ahmatovoy v Fontannom Dome, Agat, 2005. s.111.
- , *Sost., vstup. st., komment. V.N. Voronoviça, M.G. Koziryevoy*, SPb., Rostok, 2006. s.465-498, 478-479.
- , *Pis'ma...*, sost. G.M. Prohorov, SPb., İzdatelstvo Puşkinskogo Doma, 2008. s.240. Pis'mo svodnomu bratu O.N. Visotskomu ot 4.09.1959.
- , "Fotoletopis': fotografii i dokumentı iz sobraniya Muzeya Anı Ahmatovoy v Fontannom dome", *Katalog. Sostaviteli T.S.Poznyakova, M.G. Kozireva, M.R. Pisarenko*, Muzey Anı Ahmatovoy v Fontannom Dome, 2014, s.8-9.
- , *Eski Ruslar Ve Büyük Bozkır Halkları*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, I. C., İstanbul 2006.
- MAMEDOV, A., *Poçemu vibrat Avelya*, Elm, Baku, 1989, 20 maya.
- RAFIKOV, A.H., [Rets. na:] "A.N. Bernştam. Oçerk istorii gunnov", *Voprosı istorii*, №5, Obsujdeniye v Uçenom sovete İİMK knigi, 1952, s.126-131.
- Pis'ma SAVITSKOGO, P.N. ve GUMILYOV, L.N., "1963–1964 godı", *Geopolitika i bezopasnost'*, №1, 2010, s.80-107,102.
- VERNADSKY, G., "İz drevney istorii Yevrazii. Hunnu", *Noviy jurnal*, №62, 1960, s. 273-283, 282.